

Μαρία Τυροπώλη

Η κοινή γνώμη, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η κρίση του Κοσόβου

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια μεγάλη είναι η συζήτηση γύρω από την ικανότητα των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ) να επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική και να προκαλούν επεμβάσεις σε περιπτώσεις ανθρωπιστικής κρίσης. Η επιχείρηση ανακούφισης στο βόρειο Ιράκ το 1991 και στη Σομαλία το 1992-93, μετά από συγκινητικές ανταποκρίσεις που έδειχναν ανθρώπους να υποφέρουν, αποτέλεσαν τα πιο εύγλωττα παραδείγματα της αποκαλούμενης επίδρασης του CNN (the CNN effect). Η σχέση όμως μεταξύ ΜΜΕ και επέμβασης παραμένει αδιευκρίνιστη. Σημαντικές έρευνες όπως των δημοσιογράφων Nik Gowing και Warren Strobel αμφισβήτησαν την επιρροή που ασκούν τα ΜΜΕ, ενώ από τον ακαδημαϊκό χώρο ο Martin Shaw ισχυρίζεται ότι τα ΜΜΕ ασκούν μεγάλη επιρροή.¹ Στο άρθρο αυτό θα εξετασθεί το ζήτημα αν η επέμβαση του NATO στο Κόσοβο ήταν αποτέλεσμα της επίδρασης των ΜΜΕ και της κοινής γνώμης στην εξωτερική πολιτική, ή αν ήταν ειλημμένη πολιτική απόφαση, η νομιμοποίηση της οποίας επιχειρήθηκε μέσα από τη διοχέτευση συγκεκριμένων πληροφοριών στα μέσα ενημέρωσης. Εξετάζονται συγκεκριμένα και συγκρίνονται η ευρωπαϊκή και η ελληνική κοινή γνώμη και τα αντίστοιχα μέσα ενημέρωσης.²

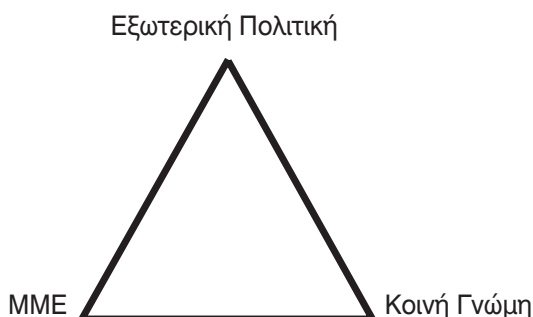
Κοινή γνώμη και εξωτερική πολιτική

Σύμφωνα με τη θεωρία της δημοκρατίας τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στα

πλαίσια του πολιτικού συστήματος επιτελούν τη ζωτική λειτουργία της μετάδοσης πληροφοριών. Τα ΜΜΕ μεταδίδουν πληροφορίες των ελίτ και εκείνων που παίρνουν τις αποφάσεις προς στο κοινό και αντίστροφα: μεταφέρουν τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης προς τους εκλεγμένους της εκπροσώπους. Στο ζήτημα της εξωτερικής πολιτικής και στο κατά πόσο αυτή επηρεάζεται από την κοινή γνώμη, οι έρευνες είναι περιορισμένες και αναπτύχθηκαν μόνο την τελευταία δεκαετία. Αυτό οφείλεται κυρίως στην ευρέως διαδεδομένη άποψη, μεταξύ των ερευνητών, ότι το κοινό είναι ευμετάβλητο, ανειδημόνευτο και αδιάφορο ως προς τα ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής.³ Επομένως η εξωτερική πολιτική εκλαμβάνονταν ως αποκλειστική δραστηριότητα των ελίτ και των αξιωματούχων που έχουν γνώσεις και ενδιαφέρον γι' αυτήν. Με την άφιξη των νέων τεχνολογιών στην επικοινωνία, η σημασία της δημόσιας πλευράς της εξωτερικής πολιτικής (public dimension of foreign policy) άρχισε να αυξάνεται.

Καθώς οι έρευνες για την εξωτερική πολιτική στράφηκαν και στην κοινή γνώμη, διευκρινίστηκαν οι έννοιες που απαρτίζουν το τρίγωνο: Κοινή γνώμη – ΜΜΕ – Εξωτερική πολιτική. Με τον όρο κοινή γνώμη, αναφερόμαστε συνήθως στα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων της κοινής γνώμης. Υπάρχει, όμως, και η προσλαμβανόμενη κοινή γνώμη, η οποία αναφέρεται στην άποψη που διάφοροι παρατηρητές, κυρίως δημοσιογράφοι, πολιτικοί, αλλά και μέλη του κοινού, έχουν για την κοινή γνώμη.⁴ Διαπιστώνεται επιπλέον, ότι δεν υπάρχει μια μόνο κοινή γνώμη. Το κοινό δηλαδή, αποτελείται από πολλά επί μέρους κοινά.⁵ Μετά την πρώτη αυτή εννοιολογική προσέγγιση, το δεύτερο ερώτημα στράφηκε γύρω από το ρόλο που η κοινή γνώμη παίζει στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής. Τα συμπεράσματα των πρώτων ερευνών, συνέτειναν στο συμπέρασμα ότι η κοινή γνώμη δε μπορεί να επηρεάσει τις αποφάσεις εξωτερικής πολιτικής.⁶ Νεότερες έρευνες, όμως, έδειξαν ότι η επίδραση της κοινής γνώμης στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής είναι μεγαλύτερη από αυτή που είχε φανεί αρχικά. Σύμφωνα με τους Dormann και Farhang «η σημασία της κοινής γνώμης είναι ευθέως ανάλογη του μεγέθους της προσπάθειας που καταβάλλεται για να χειραγωγηθεί...».⁷

Σχήμα 1. Το τρίγωνο Εξωτερική Πολιτική-ΜΜΕ- Κοινή Γνώμη

Τα συμπεράσματα των πρώτων ερευνών, συνέτειναν στο συμπέρασμα ότι η κοινή γνώμη δε μπορεί να επηρεάσει τις αποφάσεις εξωτερικής πολιτικής.

Πράγματι, πρόσφατες έρευνες έδειξαν ότι οι πολιτικοί που ασχολούνται με την εξωτερική πολιτική βασίζουν τις πολιτικές τους επιλογές, όχι μόνο στο κατά πόσο αυτές θα είναι επιτυχείς ή όχι, αλλά και στις αντιδράσεις που περιμένουν από το κοινό. Αυτό δεν αποκλείει βέβαια το ότι οι πολιτικοί συχνά κρύβονται πίσω από την κοινή γνώμη για να μην λάβουν κάποιες αποφάσεις ή για να μην υποχωρήσουν σε διαπραγματεύσεις.⁸

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 η προσοχή της έρευνας εστιάστηκε πάνω στην άμεση επίδραση που μπορούν τα μέσα ενημέρωσης να ασκήσουν στην εξωτερική πολιτική. Προβλήθηκε, δηλαδή, ο ρόλος του δευτέρου πόλου του τριγώνου. Η κεντρική ιδέα της προσέγγισης αυτής ήταν ότι επειδή τα ΜΜΕ αποτελούν τον άμεσο φορέα των διεθνών ειδήσεων στο κοινό, έχουν γίνει σημαντικοί παίκτες στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής. Ο τρόπος επίδρασης των μέσων είναι σύμφωνα μ'αυτή την άποψη διπλός: αφενός επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική έμμεσα, επειδή κινητοποιούν την κοινή γνώμη και αφετέρου επηρεάζουν την πολιτική διαδικασία άμεσα, μόνο και μόνο με την ύπαρξη τους.⁹

Η άμεση επίδραση συνίσταται στην επονομαζόμενη «διπλωματία της τηλεόρασης» ή «διπλωματία των Μέσων».¹⁰ Η λειτουργία δηλαδή των ΜΜΕ ως διπλωματικών εκπροσώπων. Τέλος, τα ΜΜΕ ασκούν επιρροή στην πολιτική ηγεσία επειδή αποτελούν πηγή πληροφόρησης και επομένως ορισμού των γεγονότων και για την ίδια την πολιτική ηγεσία.¹¹ Η έμμεση επίδραση των ΜΜΕ στην εξωτερική πολιτική, δηλαδή μέσω της επιρροής που τα ΜΜΕ ασκούν στην κοινή γνώμη και την πίεση που αυτή με τη σειρά της ασκεί στην πολιτική ηγεσία, γίνεται μέσα από τις γνωστές από τη συζήτηση για τις επιδράσεις των μέσων διαδικασίες. Συγκεκριμένα μέσα από τον καθορισμό της ημερήσιας διάταξης (agenda setting)¹², την πλαίσιωση ενός γεγονότος θετικά ή αρνητικά (framing)¹³ και την απομόνωση συγκεκριμένων θεμάτων με βάση τα οποία κρίνονται τις επιδόσεις των πολιτικών (priming). Τέλος, μια ακόμη έννοια που πρέπει να διευκρινιστεί είναι η έννοια της δημόσιας διπλωματίας. Πρόκειται για τη χρησιμοποίηση των ΜΜΕ μιας χώρας από ξένους ηγέτες με στόχο τον επηρεασμό της κοινής γνώμης αλλά και της κυβέρνησης της χώρας αυτής.¹⁴

Η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και τα ΜΜΕ για το ζήτημα του Κοσόβου

Το ζήτημα της διάδρασης μεταξύ πολιτικής και ΜΜΕ στο θέμα του Κοσόβου δεν έχει ερευνηθεί ενδελεχώς. Μέσα από μια πρόχειρη ανάγνωση του διεθνούς τύπου, κατά το διάστημα πριν την έναρξη των βομβαρδισμών θα λέγαμε ότι τρία γεγονότα προβλήθηκαν και φαίνεται να επέδρασαν καθοριστικά στο να γείρει η πλάστιγγα των συνειδησεων κυβερνώντων και κυβερνωμένων στη Δύση, υπέρ της νατοϊκής επέμβασης: Ο πόλεμος της Βοσνίας και ιδιαίτερα

οι τραυματικές εμπειρίες των σφαγών στη Σρεμπρένιτσα, η σφαγή στο Ράτσακ (Račak) και τέλος, λίγες μέρες πριν την έναρξη των βομβαρδισμών οι πληροφορίες για μεγάλη επιχείρηση των Σέρβων στο Κόσοβο.¹⁵ Ο πόλεμος της Βοσνίας στον οποίο αναγκάστηκε τελικά το NATO να επέμβει για να σταματήσει τις φρικαλεότητες των Σέρβων χρησιμοποιήθηκε ως ανάλογο του Κοσόβου. Το μήνυμα ήταν ξεκάθαρο: αν δεν επέμβει το NATO εγκαίρως θα επαναληφθεί το αιματοκύλισμα της Βοσνίας.¹⁶

Η σφαγή του Ράτσακ ως σφαγή αμάχων, έχει αμφισβητηθεί. Επίσης έχει αμφισβητηθεί η αντικειμενικότητα του επικεφαλής της αποστολή του ΟΑΣΕ που την ανακάλυψε.¹⁷ Χρησιμοποιήθηκε όμως από τα μέσα ενημέρωσης ως στοιχείο αμφισβήτησης του κύρους του NATO που θα γιόρταζε τον Απρίλιο του 1999 την πεντηκοστή του επέτειο.¹⁸ Το κύριο ερώτημα που τέθηκε από πολλούς συντάκτες ήταν πώς θα γιόρταζε το NATO και τι αξιοπιστία θα είχε αυτή η συμμαχία όταν ένας δικτάτορας στην Ευρώπη μπορούσε να διεξάγει εθνικές εκκαθαρίσεις, χωρίς κανένας από τους θεσμούς του πολιτισμένου κόσμου να μπορεί να τον σταματήσει. Δεν έλειψαν και οι παραλληλισμοί μεταξύ της σφαγής της Σρεμπρένιτσα και της σφαγής στο Ράτσακ.¹⁹ Ακόμη και κατά τη διεξαγωγή των συνομιλιών στο Ραμπουγιέ, η διεθνούς κύρους εφημερίδα *Wall Street Journal* διαπραγματευόταν το ζήτημα του Κοσόβου, ως ζήτημα κύρους και αξιοπιστίας για το NATO.²⁰ Τέλος, ως προς το ζήτημα της μεγάλης επιχείρησης που ετοίμαζαν οι Σέρβοι στο Κόσοβο, τονίζεται στα περισσότερα δημοσιεύματα ότι η Δύση δεν μπορεί να παραμείνει θεατής σε μια νέα εθνική εκκαθάριση στη Γιουγκοσλαβία.²¹ Διαπιστώνεται λοιπόν ότι και τα τρία δεδομένα που προβλήθηκαν στον τύπο λίγο πριν την έναρξη των βομβαρδισμών, τελικά συνοψίστηκαν στο εξής ένα σημαντικό ζήτημα: Αν το NATO, που τον Απρίλιο θα γιόρταζε τα πεντηκοστά του γενέθλια, δεν επενέβαινε εγκαίρως να σταματήσει την εθνική εκκαθάριση στο Κόσοβο, τότε η αξιοπιστία του θα δεχόταν κάρριο πλήγμα.

Για τη μελέτη της κοινής γνώμης στην Ευρώπη, ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει άρθρο του περιοδικού *Economist*, της 17ης Απριλίου 1999.²² Εν μέσω βομβαρδισμών, ο συντάκτης του άρθρου παρουσιάζει την κοινή γνώμη στις χώρες Γαλλία, Ιταλία, Ισπανία και Ελλάδα για να καταλήξει συμπέρασμα ότι ενώ οι πολιτικές ηγεσίες όλων των χωρών στηρίζουν πρόθυμα την επιχείρηση του NATO, αυτοί που διαμαρτύρονται –σε επίπεδο κομμάτων και κοινής γνώμης- οι «συνήθεις ύποπτοι» (the usual suspects) προέρχονται από τα δύο άκρα του πολιτικού φάσματος. Συνεκτικός δεσμός τους είναι ο εθνικισμός και ο αντιαμερικανισμός.²³ Διαπιστώνεται δηλαδή και στην περίπτωση του Κοσόβου, ότι πέραν της πλειοψηφούσας άποψης που παρουσιάζεται από τις δημοσκοπήσεις, υπάρχουν σε κάθε κοινωνία ομάδες που εκφράζουν διαφορετικές απόψεις και συχνά, όπως φάνηκε στη Γερμανία και την Ιταλία, κινητοποιούνται για να ακουστεί η φωνή τους.²⁴

Για την κοινή γνώμη της Γαλλίας παρατίθεται δημοσκόπηση της *Liberation*, σύμφωνα με την οποία, ενώ το 70% της κοινής γνώμης εγκρίνει τους βομβαρδισμούς, ένα εξίσου μεγάλο ποσοστό ανησυχεί για το ρόλο των ΗΠΑ ως

Ο τρόπος επίδρασης των μέσων είναι σύμφωνα μ'αυτή την άποψη διπλός: αφενός επηρεάζουν την εξωτερική πολιτική έμμεσα, επειδή κινητοποιούν την κοινή γνώμη και αφετέρου επηρεάζουν την πολιτική διαδικασία άμεσα, μόνο και μόνο με την ύπαρξή τους.

μοναδικής υπερδύναμης. Θεωρεί επίσης ότι η πολιτική των ΗΠΑ στα Βαλκάνια προωθεί τα δικά τους πολιτικά και στρατιωτικά συμφέροντα και όχι κάποιες πανανθρώπινες αξίες. Φαίνεται λοιπόν ότι ενώ η επέμβαση στο Κοσσυφοπέδιο βρίσκει σύμφωνους τους Γάλλους, ενισχύει τον αντιαμερικανισμό τους, ο οποίος από κύριο στοιχείο του Γκωλιισμού, τώρα φαίνεται να διαπερνά ολόκληρο το πολιτικό φάσμα. Για την Ιταλία δεν παρατίθεται κάποια δημοσκοπήση, αναφέρεται, όμως, το κομμουνιστικό κόμμα και οι οπαδοί του με διαδηλώσεις εξέφρασαν την αντίθεσή τους στην επέμβαση. Η κυβέρνηση όμως του Μάσιμο Ντ'Αλέμα στηρίζει το ΝΑΤΟ και το κοινό στηρίζει την κυβέρνηση, αφού η δημοτικότητα της έχει ανεβεί μετά την έναρξη των βομβαρδισμών. Το ίδιο και στην Ελλάδα: η ελληνική κυβέρνηση στηρίζει τις νατοϊκές επιχειρήσεις, ενώ η πλειοψηφία των Ελλήνων είναι μαχητικά υ-

πέρ των Σέρβων. Όμως και στην περίπτωση της Ελλάδας, η δημοτικότητα του πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη έχει αυξηθεί μετά την έναρξη των βομβαρδισμών.²⁵ Στην Ισπανία οι δημοσκοπήσεις δείχνουν ότι λιγότερο από το ένα τρίτο των Ισπανών στηρίζουν την εκστρατεία του ΝΑΤΟ, περισσότεροι από τους μισούς θεωρούν ότι η επιχείρηση θα αποτύχει να φέρει την ειρήνη στην περιοχή. Περίπου το 40% συμφωνεί με τη συμμετοχή της Ισπανίας στην επιχείρηση, ως εκπλήρωση όμως των υποχρεώσεών της έναντι του ΝΑΤΟ. Ο προβληματισμός αυτός της κοινής γνώμης στην Ισπανία δεν έχει μετουσιωθεί σε φωνή αντιπολίτευσης. Αντίθετα, ο ισπανικός τύπος έχει επικεντρωθεί στην ανθρωπιστική πλευρά των επιχειρήσεων και στο ζήτημα των προσφύγων.

Μεγάλη υποστήριξη για τους βομβαρδισμούς εξέφρασε η κοινή γνώμη της Ολλανδίας. Ήδη από τον Οκτώβριο του 1998 το 47% των ερωτηθέντων σε έρευνα είχαν υποστηρίξει το ενδεχόμενο επέμβασης του ΝΑΤΟ. Μετά την έναρξη των βομβαρδισμών σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 78% των ερωτηθέντων στήριξαν τη στρατιωτική επέμβαση εναντίον της Σερβίας. Σε άλλη έρευνα το 47% των ερωτηθέντων είχε εκφραστεί υπέρ μιας χειρσάιας επιχείρησης στο Κόσοβο. Πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι οι Ολλανδοί φέρουν περισσότερο από τους υπόλοιπους Ευρωπαίους το τραύμα της Σρεμπρένιτσα, διότι όταν πραγματοποιήθηκε η σφαγή, την πόλη προστάτευαν Ολλανδοί κυανόκρανοι.²⁶

Για τη στάση των ευρωπαϊκών ΜΜΕ έναντι του Κοσόβου έχουν διεξαχθεί ορισμένες επιστημονικές μελέτες. Τα ερωτήματα στο οποίο επικεντρώθηκαν οι έρευνες αυτές είναι α) εάν τα ΜΜΕ, τη στιγμή που άρχισε η ροή των Κοσοβάρων Αλβανών προσφύγων προς τις γειτονικές χώρες, κατόρθωσαν με την αρνητική κριτική που άσκησαν στους από αέρος βομβαρδισμούς, να στρέψουν τις κυβερνήσεις των χωρών του ΝΑΤΟ προς την απόφαση να αναλάβουν χειρσάιες επιχειρήσεις,²⁷ β) αν ο ευρωπαϊκός τύπος κατά την επέμβαση στο Κό-

σοβο παρουσίασε το φαινόμενο της πληροφοριο-πειθούς (infosuasion), δηλαδή της πληροφόρησης που επιχειρεί να πείσει²⁸ και γ) εάν παρατηρείται εθνική ερμηνεία της διεθνικής προπαγάνδας του NATO.²⁹ Διαπιστώνεται λοιπόν ότι από τις τρεις έρευνες για τον ευρωπαϊκό τύπο, η πρώτη μόνο αναγνωρίζει ένα ρόλο επιρροής των ΜΜΕ στην άσκηση εξωτερικής πολιτικής. Οι άλλες δύο παίρνουν ως δεδομένη την άσκηση προπαγάνδας από το NATO και μελετούν τον τρόπο που αυτή έχει αναπαραχθεί στον ευρωπαϊκό τύπο. Πρέπει τέλος να επισημανθεί ότι υποστηρίζεται στη βιβλιογραφία ότι τα ΜΜΕ είχαν δώσει μικρή σχετικά δημοσιότητα και σημασία στις συζητήσεις του Ραμπουγιέ ή στους κινδύνους που έθετε ο δεσποτισμός του Μιλόσεβιτς.³⁰

Με το ζήτημα της επιρροής των ΜΜΕ σε περιπτώσεις ανθρωπιστικών κρίσεων ασχολήθηκε ο Piers Robinson, ο οποίος διατύπωσε το μοντέλο αλληλόδρασης πολιτικής-ΜΜΕ.³¹ Το μοντέλο επιβεβαιώνει την επίδραση των ΜΜΕ στην πολιτική όταν συντρέχουν οι εξής συνθήκες: α) αβεβαιότητα στην πολιτική και β) κριτικά δημοσιεύματα στα ΜΜΕ που συμπάσχουν με την ανθρωπιστική τραγωδία. Στην περίπτωση αυτή οι διαμορφωτές της πολιτικής -πολιτικοί και σύμβουλοι- αβέβαιοι σχετικά με το ποια απόφαση πρέπει να λάβουν, χωρίς ξεκάθαρη πολιτική, μέσα από την οποία θα απαντούσαν στα κριτικά δημοσιεύματα των ΜΜΕ, μπορεί να παρασυρθούν σε μια επέμβαση εξαιτίας της πίεσης της κοινής γνώμης που καθοδηγείται από τα ΜΜΕ, ή το φόβο δυνητικής αρνητικής αντίδρασης της κοινής γνώμης στην αδράνεια της κυβέρνησης. Αντίστοιχα, όταν υπάρχει ειλημμένη απόφαση επέμβασης, για λόγους άλλους από την πίεση των ΜΜΕ, η κυβέρνηση χρησιμοποιεί όλα τα μέσα που διαθέτει για να επηρεάσει την ημερήσια διάταξη των ΜΜΕ υπέρ της επέμβασης. Κατά το σενάριο αυτό τα ΜΜΕ καλύπτουν το θέμα μετά την λήψη της απόφασης επέμβασης από την κυβέρνηση. Αν εξακολουθούν να υπάρχουν δημοσιεύματα κριτικά προς την απόφαση της κυβέρνησης, αυτά οφείλονται συνήθως σε διαφωνία μεταξύ των ελίτ ως προς την απόφαση αυτή.³² Όταν, όμως, υπάρχει ειλημμένη απόφαση από πλευράς πολιτικής ηγεσίας σχετικά μ' ένα ζήτημα ανθρωπιστικής κρίσης, η άσκηση κριτικής από πλευράς ΜΜΕ, συνήθως δεν επηρεάζει την πολιτική. Αντίθετα, οι πολιτικοί εργάζονται περισσότερο προς την κατεύθυνση της επικοινωνίας, μέσω συνεντεύξεων τύπου και ανακοινώσεων, έτσι ώστε να πείσουν την κοινή γνώμη για την ορθότητα της πολιτικής που ακολουθείται. Για τη σχηματική παρουσίαση του μοντέλου βλ. τον πίνακα 1.

Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, στην περίπτωση της Βοσνίας τα ΜΜΕ κατόρθωσαν να επηρεάσουν την εξωτερική πολιτική και να προκαλέσουν επέμβαση, διότι δεν υπήρχε προαποφασισμένη πολιτική από την κυβέρνηση. Αντίθετα, στην περίπτωση του Κοσόβου, ενώ οι βομβαρδισμοί δεν μπόρεσαν να σταματήσουν τις επιχειρήσεις εθνικής εκκαθάρισης του Μιλόσεβιτς στο έδαφος, τα ΜΜΕ δεν μπόρεσαν να επηρεάσουν τους κυβερνητικούς χειρισμούς, αφού υπήρχε σαφώς προσδιορισμένη πολιτική.³³

Ως προς το περιεχόμενο των εφημερίδων, στην έρευνα για την πληροφοριο-πειθώ, μελετήθηκε η στάση δέκα εφημερίδων, πέντε συντηρητικών και πέντε

φιλελεύθερων, από τις χώρες Γαλλία, Γερμανία, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιταλία και Ισπανία.

Πίνακας 1: Το μοντέλο αλληλόδρασης μεταξύ πολιτικής-MME				
	Κυβερνητική πολιτική	Κατεύθυνση επιρροής	Κάλυψη των ειδήσεων από τα MME	Σχέση μεταξύ MME-πολιτικής
Επίδραση των MME	Αβέβαιη	←	Εκτεταμένη και κριτική	Στην περίπτωση απουσίας ξεκάθαρης και εύγλωττης πολιτικής γραμμής, η κυβέρνηση είναι ευαίσθητη στην εκτενή και κριτική κάλυψη των MME.
Απουσία επίδρασης των MME	βέβαιη	→	Επικεντρωμένη στην επίσημη ατζέντα	Όταν η κυβέρνηση ακολουθεί ξεκάθαρη πολιτική γραμμή με εύγλωττους στόχους, τότε αυτή καθορίζει την ατζέντα των ειδήσεων. Μπορεί να υπάρξει κριτική κάλυψη αν υπάρχει διαφωνία των ελίτ. Όταν υπάρχει όμως προαποφασισμένη πολιτική, τα MME δεν ασκούν επίδραση.

Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε ήταν ότι ο τύπος των χωρών αυτών ενέκρινε ή τουλάχιστον δικαιολόγησε την επέμβαση του NATO, ακόμη και όταν ακούγονταν αμφιβολίες σχετικά με την αποτελεσματικότητα ή τη νομιμότητά της. Η επέμβαση θεωρήθηκε απαραίτητη και αναπόφευκτη.³⁴ Αναλυτικά, από τις εφημερίδες που μελετήθηκαν, οι δύο ισπανικές, *ABC* και *El Pais*, χρησιμοποιούν το σχήμα ήρωα-αντι-ήρωα, σύμφωνα με το οποίο το NATO είναι ο ήρωας και ο Μιλόσεβιτς ο αντι-ήρωας. Οι συντάκτες θεωρούν την επέμβαση αναπόφευκτη και απαραίτητη. Ακόμη και οι απόψεις τρίτων που εμφανίζονται στα δημοσιεύματα είναι θετικές ως προς την επέμβαση. Οι δύο βρετανικές, *Guardian* και *The Times*, παρουσιάζουν μια εξισορροπημένη παρουσίαση της επέμβασης, καθώς οι μισοί συντάκτες ή πρωταγωνιστές των δημοσιευμάτων εκφράζονται εναντίον της επιχείρησης και δεν τη θεωρούν ού-

τε αποτελεσματική ούτε αναγκαία. Οι άλλοι μισοί τάσσονται υπέρ της επέμβασης. Οι γερμανικές, *Die Welt* και *Frankfurter Rundschau*, οι γαλλικές *Le Monde* και *Le Figaro*, και από τις ιταλικές η *La Repubblica*, δίνουν μεγάλη προβολή στους πολιτικούς της χώρας τους και οι συντάκτες δεν εκφράζουν ξεκάθαρη άποψη ως προς το αν είναι υπέρ ή κατά της επέμβασης. Τέλος η *Corriere della Sera* αφιερώνει λίγο χώρο στο Κόσοβο και οι απόψεις που εκφράζονται στα δημοσιεύματα της είναι ως επί το πλείστον κατά της επέμβασης. Οι περισσότεροι συντάκτες θεωρούν τους βομβαρδισμούς παράνομους και αναποτελεσματικούς. Στην έρευνα αυτή επιβεβαιώθηκε η υπόθεση εργασίας, ότι δηλαδή κατά την επέμβαση στο Κόσοβο ο ευρωπαϊκός τύπος παρουσίασε το φαινόμενο της πληροφοριο-επιρροής (infosuasion), δηλαδή της πληροφόρησης που επιχειρεί να πείσει.

Η έρευνα για την εθνική ερμηνεία της διεθνικής προπαγάνδας, πραγματοποιήθηκε τις πρώτες τρεις ημέρες των βομβαρδισμών στις χώρες Ελλάδα, Νορβηγία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο. Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε είναι ότι υπάρχουν εθνικές αποκλίσεις στον τρόπο με τον οποίο καλύφθηκαν τα γεγονότα του Κοσόβου. Έτσι, παράλληλα με την τοπική οικειοποίηση (appropriation) των εννοιών της διεθνικής ροής της προπαγάνδας, έντονη παρέμεινε η εθνική χροιά.³⁵ Αν βάλουμε τις εφημερίδες σε μια κλίμακα παρατηρούμε ότι η βρετανική και η νορβηγική είναι οι λιγότερο επικριτικές, η σουηδική είναι αρκετά επικριτική, ενώ η ελληνική είναι η πιο επικριτική. Αναλυτικά, η Σουηδική *Dagens Nyheter*, ξεχωρίζει με τις συχνές προβλέψεις για κακή έκβαση των επιχειρήσεων του NATO, μεγάλο αριθμό των θυμάτων στον άμαχο πληθυσμό, κίνδυνο επέκτασης του πολέμου στις γειτονικές χώρες, ακόμη και τον κίνδυνο ξεσπάσματος ενός τρίτου Παγκοσμίου Πολέμου ή ενός νέου Ψυχρού Πολέμου. Οι δύο σκανδιναβικές και η ελληνική αμφισβητούν τη νομιμότητα της επέμβασης, ενώ η βρετανική θεωρεί ότι η επέμβαση είναι μέσα στο πνεύμα των Ηνωμένων Εθνών και κρίνει την επέμβαση στο βαθμό που γίνεται μόνο με βομβαρδισμού από αέρος, οι οποίοι δεν μπορούν να σταματήσουν τις εθνικές εκκαθαρίσεις στο έδαφος.

Εκτός από τις πιο πάνω έρευνες πολλοί αναλυτές και δημοσιογράφοι σχολίασαν την επικοινωνιακή πολιτική ή όπως την ονομάζουν προπαγάνδα του NATO αφενός και την προθυμία των δημοσιογράφων αφετέρου να επαναλάβουν άκριτα τις πληροφορίες που έπαιρναν από τις επίσημες πηγές.³⁶ Στην περίπτωση του Κοσόβου, όπως και στις άλλες περιπτώσεις ένοπλων αναμετρήσεων, οι κυβερνήσεις έχουν πολύ καλό έλεγχο των πηγών. Είναι δηλαδή σε θέση να ελέγξουν την ημερήσια διάταξη.³⁷ Αυτό συμβαίνει διότι σε μεγάλο βαθμό οι πολεμικοί ανταποκριτές δεν μπορούν να παραβρεθούν στο πεδίο της μάχης. Κατά την επέμβαση στο Κόσοβο, οι περισσότεροι ανταποκριτές συγκεντρώνονταν είτε στο αρχηγείο του NATO στις Βρυξέλλες, ή στα σύνορα του Κοσόβου με τις όμορες χώρες.³⁸ Η επικοινωνιακή πολιτική των δυτικών δυνάμεων ήταν πολύ καλά σχεδιασμένη.³⁹ Προβλήθηκαν ιστορίες φρικαλεοτήτων, των οποίων η επιβεβαίωση ήταν αδύνατη και χρησιμοποιήθηκαν εικόνες από τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι Σέρβοι ταυτίστηκαν με τους Ναζί

Στην Ελλάδα οι βομβαρδισμοί κατά της Γιουγκοσλαβίας έγιναν δεκτοί με αισθήματα που κλιμακώνονται από την αμηχανία ως την οργή. Οι διαδηλώσεις στο κέντρο της Αθήνας, τη Θεσσαλονίκη, απ' όπου διέρχονταν τα νατοϊκά στρατεύματα, αλλά και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, ήταν καθημερινό φαινόμενο.

και ο Μιλόσεβιτς με το Χίτλερ.⁴⁰ Στην περίπτωση των παράπλευρων απωλειών, το μήνυμα που θέλησε να στείλει η συμμαχία ήταν ότι το ΝΑΤΟ δεν ευθυνόταν για τίποτα, ενώ ο Μιλόσεβιτς ευθυνόταν για όλα.⁴¹ Αυτή η προσπάθεια αποποίησης οποιονδήποτε ευθυνών έσπρωξε τη βρετανική κυβέρνηση στο να επιτεθεί εναντίον των ανταποκριτών που προτίμησαν να μεταδώσουν τον πόλεμο από το Βελιγράδι και κυρίως εναντίον του John Simpson του BBC.⁴² Στις ανάγκες της επικοινωνιακής πολιτικής εντάχθηκε άλλωστε και ο βομβαρδισμός της σερβικής τηλεόρασης, γεγονός που δείχνει ότι τα ΜΜΕ έχουν γίνει πια μέτοχοι των σύγχρονων συγκρούσεων.⁴³

Η ελληνική κοινή γνώμη και τα ΜΜΕ για το Κόσοβο

Στην Ελλάδα οι βομβαρδισμοί κατά της Γιουγκοσλαβίας έγιναν δεκτοί με αισθήματα που κλιμακώνονται από την αμηχανία ως την οργή. Οι διαδηλώσεις στο κέντρο της Αθήνας, τη Θεσσαλονίκη, απ' όπου

διέρχονταν τα νατοϊκά στρατεύματα, αλλά και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, ήταν καθημερινό φαινόμενο. Η κυβέρνηση όμως, συνεπής στο δυτικό της προσανατολισμό και μη θέλοντας να διαταράξει για άλλη μια φορά τις σχέσεις της χώρας με τους δυτικούς εταίρους της, έμεινε σταθερή στην απόφαση της να στηρίξει τη νατοϊκή επιχείρηση, αν και η ίδια, ως βαλκανική χώρα δεν συμμετείχε με δικές της δυνάμεις.

Το πρώτο ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί σχετικά με την ελληνική κοινή γνώμη είναι αν πράγματι στη μεγάλη της πλειοψηφία αντιτασσόταν στην επέμβαση ή αν μια φωνασκούσα μειοψηφία που οργάνωνε τις καθημερινές διαδηλώσεις, κατόρθωνε να δημιουργήσει εντυπώσεις για τη θέληση της κοινής γνώμης. Σύμφωνα με έρευνα της V-PRC, που διεξήχθη στο διάστημα 2 έως 15 Απριλίου 1999 βλέπουμε τα εξής αποτελέσματα: Κατά των βομβαρδισμών τάσσεται το 96,2% των ερωτηθέντων. Αρνητική άποψη για τον πρόεδρο Κλίντον έχει το 89,2% των ερωτηθέντων και το 83,9% θεωρεί ότι η επέμβαση στο Κόσοβο γίνεται για την προάσπιση των συμφερόντων της Αμερικής. Αξιοσημείωτη είναι η στάση της ελληνικής κοινής γνώμης έναντι της σερβικής ηγεσίας. Για το Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς θετική γνώμη έχει το 33,7% και μάλλον θετική το 29,8% των ερωτηθέντων. Αντίστοιχα οι απαντήσεις αρνητική και μάλλον αρνητική έλαβαν 13,4% και 13,5%. Στο ερώτημα αν η κυβέρνηση της Σερβίας παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα το 52,9% απάντησε θετικά, το 21,8% αρνητικά και το υπόλοιπο 25,3% δεν γνωρίζει/δεν απαντώ. Αξιοσημείωτη είναι και η λίγο «σχιζοφρενική» απάντηση των ερωτηθέντων στα ερωτήματα αν εγκρίνουν τους χειρισμούς της ελληνικής κυβέρνησης στην

κρίση του Κοσόβου και αν η Ελλάδα πρέπει να παράσχει διευκολύνσεις στα στρατεύματα του NATO. Στην πρώτη ερώτηση θετικά απάντησε το 51,4% των ερωτηθέντων, ενώ στη δεύτερη θετικά απάντησε το 26,0% και αρνητικά –ότι δηλαδή δεν πρέπει να παράσχει η Ελλάδα διευκολύνσεις στο NATO– το 56,9% των ερωτηθέντων. Επίσης το 53,6% δήλωσε ότι δεν υπάρχουν περιθώρια άσκησης αυτόνομης εξωτερικής πολιτικής από την Ελλάδα και μη ευθυγράμμιση της με τις ΗΠΑ.⁴⁴ Η δημοσκοπήση αυτή μας δείχνει ότι η αντίδραση στη νατοϊκή επέμβαση υπήρξε πράγματι πάνδημη και δεν ήταν αποτέλεσμα της κινητοποίησης μιας φωνασκούςας μειοψηφίας.

Τα ελληνικά ΜΜΕ εξέφρασαν ένα φιλοσερβικό λόγο. Αυτό σημαίνει ότι σε αναλογία με τη Δύση που κατηγορούν, έγιναν εκφραστές μιας «επιλεκτικής ηθικής αγανάκτησης». Οι ωμότητες που διέπραξαν οι Σέρβοι, όχι μόνο στο Κόσοβο, αλλά και στη Βοσνία, ποτέ δεν προκάλεσαν την ίδια ηθική αγανάκτηση και οργή με αυτή που προκάλεσαν τα δεινά που υπέστησαν οι Σέρβοι κατά την επέμβαση του NATO, αλλά και πριν.⁴⁵ Η μονομερής αυτή ηθική αγανάκτηση που εξέφραζαν τα ελληνικά ΜΜΕ εγκαινιάστηκε με τον πόλεμο της Βοσνίας, όταν το ελληνικό κοινό σχεδόν δεν πληροφορήθηκε για τις μαζικές σφαγές αμάχων στις οποίες είχαν προβεί ο ομόθρησκοί μας Σέρβοι. Αλλά και όταν δημοσιεύονταν τέτοιες πληροφορίες, το ελληνικό κοινό αρνήθηκε να προβληματιστεί γιατί «σε έναν εμφύλιο δεν υπάρχουν αθώοι».

Σύμφωνα με έρευνα του τύπου, των Χριστόδουλου Γιαλλουρίδη και Βιβής Κεφαλά που πραγματοποιήθηκε λίγο πριν την έναρξη και κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών της Γιουγκοσλαβίας, ο ελληνικός τύπος επικεντρώθηκε κυρίως στα ζητήματα της επιλεκτικής εφαρμογής του διεθνούς δικαίου, της ανάγκης ενίσχυσης του κύρους του ηγεμόνα, δηλαδή των ΗΠΑ, της αστάθειας των Βαλκανίων, του ανθρωπιστικού πολέμου και της ολέθριας πολιτικής των ΗΠΑ στα Βαλκάνια.⁴⁶

Σχηματικά, στον πόλεμο του Κοσόβου τα ελληνικά ΜΜΕ ακολούθησαν την εξής γραμμή:⁴⁷

- Πλήρης κάλυψη των συνεπειών και των θυμάτων των βομβαρδισμών αλλά πλήρης αδιαφορία ή και συγκάλυψη των συνεπειών των εθνικών εκκαθαρίσεων. Έμφαση δόθηκε στο δράμα των προσφύγων και ως αιτία της δημιουργίας προσφύγων προβλήθηκαν οι νατοϊκοί βομβαρδισμοί. Αντίθετα, δεν έγινε λόγος για τις εθνικές εκκαθαρίσεις των σερβικών στρατιωτικών και παραστρατιωτικών δυνάμεων που οδήγησαν τους Αλβανούς στο δρόμο της προσφυγιάς.
- Δεν αναφέρθηκε πουθενά ότι γίνεται έλεγχος της ροής των πληροφοριών από το Βελιγράδι. Συγκεκριμένα οι εικόνες που προβάλλονταν στην ελληνική τηλεόραση από οποιοδήποτε σημείο της Γιουγκοσλαβίας ήταν αυστηρά ελεγχόμενες.
- Ολική αποσιώπηση της άλλης φωνής της Σερβίας και του Μαυροβουνίου. Η αντιπολίτευση, η διανόηση, το φοιτητικό κίνημα, τα συνδικάτα, η άλλη από αυτή του Μιλόσεβιτς άποψη ήταν σαν να μην υπήρχε. Που οφείλεται όμως η μονομερής αυτή στάση των ελληνικών ΜΜΕ; Πρό-

Το ζήτημα με την ελληνική κοινή γνώμη δεν είναι τόσο ότι ήταν επικριτική έναντι του ΝΑΤΟ αλλά το ότι έχουν εξαφανισθεί, ως σαν να μην υπήρξαν τα θύματα των σερβικών εκκαθαρίσεων.

κειται για την επιρροή της ελληνικής κυβέρνησης στα ΜΜΕ ή οφείλεται σε άλλους παράγοντες; Ενδεικτικό ίσως της άποψης μιας μεγάλης μερίδας της ελληνικής κοινής γνώμης απέναντι στην επέμβαση στη Γιουγκοσλαβία, είναι το άρθρο του Χρήστου Γιανναρά που δημοσιεύθηκε λίγες μόνο μέρες μετά την έναρξη των βομβαρδισμών, στην εφημερίδα Καθημερινή.⁴⁸ Το κεντρικό επιχείρημα του συντάκτη είναι ότι ενώ ο αμερικανικός ανθρωπισμός ευαισθητοποιήθηκε για την προστασία των Αλβανών του Κοσόβου, δεν ευαισθητοποιείται για το «σφαγιασμό» των Κούρδων, Παλαιστινίων και Ελληνοκυπρίων. Εδώ ο παραλληλισμός με το Χίτλερ δεν γίνεται όπως στα δυτικά ΜΜΕ με το

Μιλόσεβιτς, αλλά, όπως στα σερβικά ΜΜΕ με τον πρόεδρο Κλίντον.⁴⁹ Δεν λείπει επίσης από την επιχειρηματολογία η ανησυχία για την Ελλάδα. Με μια προβοκάτσια στη Θράκη, η Ελλάδα μπορεί να βρεθεί στη θέση της Σερβίας. Τέλος, ο συγγραφέας επιφυλάσσει την κριτική του για την ελληνική διανόηση: «Η Σερβία δεν διαθέτει τόσο προηγμένη «προοδευτική» διανόηση όσο εμείς για αυτό εμφανίζεται σήμερα ενωμένη σαν μια γροθιά, αποφασισμένη να αντισταθεί στον αμερικανικό νεοναζισμό. Εμείς είμαστε «εκσυγχρονισμένοι» και «...όπως το φριχτό μακέλεμα της Σερβίας ονομάζεται υπεράσπιση των δικαιωμάτων για λόγους ανθρωπισμού, έτσι και η γεωπολιτική συρρίκνωση της Ελλάδας βαφτίζεται «εκσυγχρονισμός»...». Η άποψη του Χρήστου Γιανναρά εντάσσεται σε μια ιστορική ερμηνεία της διαφορετικότητας της ελληνικής κοινής γνώμης, η οποία γνωρίζει τη μεγάλη ανάμειξη των δυτικών χωρών στη δική της ιστορία και έχει γαλουχηθεί να αποδίδει τις μεγαλύτερες καταστροφές που υπέστη το ελληνικό έθνος, σε δράση των δυτικών δυνάμεων.⁵⁰

Η ερμηνεία της διαφορετικότητας της ελληνικής γνώμης βρίσκεται, σύμφωνα με το δημοσιογράφο Τάκη Μίχα, στην ιδεολογία του εθνικισμού που είναι κυρίαρχη στην Ελλάδα.⁵¹ Το ζήτημα με την ελληνική κοινή γνώμη δεν είναι τόσο ότι ήταν επικριτική έναντι του ΝΑΤΟ αλλά το ότι έχουν εξαφανισθεί, ως σαν να μην υπήρξαν τα θύματα των σερβικών εκκαθαρίσεων. Στην υπόλοιπη Ευρώπη, πολλοί μπορεί να διαφώνησαν με τη στρατιωτική επέμβαση, κανένας όμως δεν επιδίωξε την συγκάλυψη των εγκλημάτων των Σέρβων.⁵² Για τον τρόπο που τα ελληνικά ΜΜΕ κάλυψαν τους πολέμους στη Γιουγκοσλαβία, ο ίδιος ανέφερε ότι η ελληνική δημοσιογραφία πάσχει από την παράκαμψη της δημοσιογραφικής δεοντολογίας. Συγκεκριμένα ανέφερε την επιβολή της γραμμής της εφημερίδας, που κανονικά εκφράζεται στο κύριο άρθρο, στα ρεπορτάζ, με αποτέλεσμα τα ρεπορτάζ να γίνονται με στόχο να δικαιολογήσουν τα γραμμή της εφημερίδας.⁵³ Επιπλέον, τα ελληνικά ΜΜΕ επέλεξαν τη συγκεκριμένη «γραμμή» προβολής των γεγονότων στο Κόσοβο, με γνώμονα την προσλαμβανόμενη κοινή γνώμη. Για να κερδίσουν δηλαδή πόντους τηλεθέασης και αναγνωστικό κοινό, τα ελληνικά ΜΜΕ έδιναν στο ελληνικό κοινό, αυτό που θεωρούσαν ότι ήθελε να δει και να διαβάσει.

Η ελληνική κυβέρνηση, χωρίς να έχει γίνει κάποια έρευνα, δεν φαίνεται να μπόρεσε να επηρεάσει τους Έλληνες δημοσιογράφους. Σύμφωνα με το δημοσιογράφο Γιώργο Καπόπουλο αυτό αποδεικνύεται από το ότι όταν μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Κώστα Σημίτη, η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας απομακρύνθηκε από το Μιλόσεβιτς, αυτό δεν αντικατοπτρίστηκε στα ελληνικά ΜΜΕ, τα οποία, όπως αποδείχθηκε και στην περίπτωση του Κοσόβου, παρέμειναν φιλικά προς το γιουγκοσλαβικό καθεστώς.⁵⁴ Παραμένει λοιπόν ανοιχτή η υπόθεση ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν έχει αναπτύξει μηχανισμούς επηρεασμού των ΜΜΕ.

Συμπεράσματα

Εξετάζοντας το τρίπολο κοινή γνώμη-ΜΜΕ-εξωτερική πολιτική, κατά τη διάρκεια της νατοϊκής επέμβασης στο Κόσοβο το 1999 και συγκρίνοντας την ελληνική και ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και τα ΜΜΕ μεταξύ τους, καταλήγουμε στα εξής συμπεράσματα:

- Σύμφωνα με το μοντέλο της επίδρασης ΜΜΕ-Εξωτερικής Πολιτικής του Robinson βλέπουμε ότι, στην περίπτωση του Κοσόβου, η ροή της επιρροής κινήθηκε από πάνω προς τα κάτω, δηλαδή από τις κυβερνήσεις προς τα ΜΜΕ και την κοινή γνώμη. Η ύπαρξη προαποφασισμένης πολιτικής, δεν επέτρεψε στα ΜΜΕ να επηρεάσουν τις πολιτικές ηγεσίες των χωρών τους, αντίθετα αρκέστηκαν στην αναμετάδοση ειδήσεις που έπαιρναν από επίσημες πηγές.
- Η ελληνική και ευρωπαϊκή κοινή γνώμη αντιμετώπισαν με διαφορετικό τρόπο την επέμβαση. Στις ευρωπαϊκές χώρες που εξετάστηκαν υπήρξε μεγάλη υποστήριξη για την επέμβαση με την ελπίδα ότι αυτή θα έβαζε τέλος στην πρακτική των εθνικών εκκαθαρίσεων. Στην Ελλάδα το φαινόμενο το εκκαθαρίσεων υποβαθμίστηκε μέσα από μονόπλευρη παρουσίαση των γεγονότων και διαρκή προβολή των άλλων περιπτώσεων εθνικών εκκαθαρίσεων και παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στις οποίες το ΝΑΤΟ δεν επεμβαίνει. Στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες διαφώνησαν με την επέμβαση τα κομμάτια εκείνα του πολιτικού φάσματος που εκφράζουν τον αντιαμερικανισμό και τον εθνικισμό. Λόγω ιστορικών συνθηκών και τα δύο αυτά χαρακτηριστικά είναι ακόμη κυρίαρχα στην Ελλάδα.
- Τα ελληνικά και τα ευρωπαϊκά ΜΜΕ διαφέρουν ως προς το περιεχόμενο, δεν διαφέρουν όμως ως προς τη δομή της επιρροής. Η διαφορά περιεχομένου έγκειται στο γεγονός ότι τα ελληνικά ΜΜΕ καταδίκασαν την επέμβαση ως παράνομη και υποκριτική, ενώ τα ευρωπαϊκά ΜΜΕ την υποστήριξαν στο όνομα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στο ζήτημα της δομής της επιρροής τόσο τα ελληνικά όσο και τα ευρωπαϊκά ΜΜΕ φαίνεται ότι έγιναν φορείς κρατικής προπαγάνδας. Η διαφορά τους είναι ότι ενώ τα ευρωπαϊκά ΜΜΕ πρόβαλλαν ως επί το πλείστον την προπαγάνδα της κυβέρνησής τους ή των συμμάχων της, τα ελληνικά ΜΜΕ πρόβαλαν, όχι την ελληνική, αλλά τη σερβική προπαγάνδα.

Σημειώσεις:

1. Για όσους αμφισβητούν την επιρροή των ΜΜΕ στην εξωτερική πολιτική, βλ. Nik Gowing, *Real-Time Television Coverage of Armed Conflicts and Diplomatic Crises: Does it Pressure or Distort Foreign Policy Decisions*, Harvard Working Paper, Joan Shorenstein Barone Center on the Press, Politics and Public Policy, Cambridge, MA: Harvard University 1994, και Warren Strobel, *Late Breaking Foreign Policy*, Washington, DC: United States Institute of Peace, 1997, και Steven Livingston, *Clarifying the CNN Effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention*, Harvard Research Paper R-18, Joan Shorenstein Barone Center on the Press, Politics and Public Policy, Cambridge, MA: Harvard University, όπως αναφέρονται στο Piers Robinson, «The Policy-Media Interaction Model: Measuring Media Power During Humanitarian Crisis», *Journal of Peace Research*, vol. 37, No. 5, 2000, p. 613. Για την άποψη ότι τα ΜΜΕ παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής βλ. Martin Shaw, «Media and Public Sphere without Borders? Media Coverage and Power from Kurdistan to Kosovo», στο Brigitte L. Nacos, –Robert Y. Shapiro– Pierangelo Isernia (eds), *Decision Making in a Glass House. Mass Media, Public Opinion, and American and European Foreign Policy in the 21st Century*, Lanham: Rowman & Littlefield INC, 2000, pp. 27-40, βλ. επίσης του ίδιου *Civil Society and Media in Global Crises*, London: Pinter, 1996, όπως αναφέρεται στο Piers Robinson, *op. cit* p. 613.
2. Για τις ανάγκες της εργασίας ο όρος «ευρωπαϊκή» κοινή γνώμη εδώ αναφέρεται στην κοινή γνώμη των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.
3. Βλ. ενδεικτικά Gabriel Almond, *The American People and Foreign Policy*, New York: Harcourt, Brace, 1950 και Bernard C. Cohen, *The Press and Foreign Policy*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963, του ίδιου *The Public's Impact on Foreign Policy*, Boston: Little, Brown, 1973, όπως αναφέρονται στο Brenda M. Seaver, «The Public Dimension of Foreign Policy», *Press/Politics*, Vol. 3, No. 1, pp. 65-91. Βλ. επίσης Walter Lippmann, *Η Κοινή Γνώμη*, Αθήνα: Εκδόσεις Κάλβος, (Πρώτη Έκδοση 1922), σσ.179-225.
4. Στη βιβλιογραφία ο όρος γνώμη των δημοσκοπήσεων (polling opinion) διακρίνεται από τον όρο κοινή γνώμη. Επειδή όμως η τελευταία δεν είναι μετρήσιμη, όταν κάποιος αναφέρεται στη δεύτερη εννοεί την πρώτη. Βλ. Robert M. Entman, «Declaration of Independence. The Growth of Media Power after the Cold War», στο Brigitte L. Nacos –Robert Y. Shapiro– Pierangelo Isernia, *op.cit* σσ.19-23.
5. Οι πρώτες έρευνες για το κοινό και η διάκρισή τους σε μαζικό κοινό, attentive public και attention groups, έγιναν από τον Almond. Βλ. Gabriel Almond, *The American People and Foreign Policy*, New York: Harcourt, Brace, 1950 και του ίδιου «Public Opinion and National Security», *Public Opinion Quarterly*, vol. 20, No. 2, p. 371-78, όπως αναφέρονται στο Brenda M. Seaver, «The Public Dimension of Foreign Policy», *op. cit.*, pp. 71-77.
6. Bernard C. Cohen, *The Public's Impact on Foreign Policy Affairs*, Boston: Little, Brown, 1973, όπως αναφέρεται στο Brenda M. Seaver, «The Public Dimension, *op.cit.*, p. 75. Από συνεντεύξεις που πραγματοποίησε ο Cohen στο Γραφείο του State Department για Δημόσιες Υποθέσεις διαπίστωσε ότι οι αξιωματούχοι ενδιαφέρονταν ελάχιστα για τις απόψεις της κοινής γνώμης.
7. Βλ. William A. Dorman, και Mansour Farhang, *The U.S. Press and Iran: Foreign Policy and the Journalism of Deference*, Berkeley: University of California Press, 1987, p. 20, όπως αναφέρεται στο Brenda M. Seaver, *op. cit.* p. 76.
8. Brenda M. Seaver, «The Public Dimension of Foreign Policy», *Press/Politics*, vol. 3, No. 1, pp. 76-77.
9. Για συνοπτική παρουσίαση των ερευνών και των προσεγγίσεων γύρω από τις επιδράσεις των ΜΜΕ στην εξωτερική πολιτική και αντίστροφα βλ. Brenda M. Seaver, *op. cit.* pp. 65-91. Βλ. επίσης την έρευνα του Patrick O’Heffernan που πραγματοποιήθηκε μεταξύ Νοεμβρίου 1977 και Μαρτίου 1988, σύμφωνα με την οποία τα ΜΜΕ παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής, ο οποίος όμως διαφέρει από περίπτωση σε περίπτωση. Συνοπτικά, ο συγγραφέας κατηγοριοποιεί τις πιθανές επιδράσεις των μέσων στα εξής: α) πη-

- γή γρήγορης πληροφόρησης, β) καθορισμός της θεματολογίας γ) πληρεξούσιος της διπλωματίας (μέσω της διπλωματίας των μέσων), δ) σύστημα ανταλλαγής διπλωματικών μηνυμάτων με πολιτική επιρροή και ε) εργαλείο που χρησιμοποιείται από τρομοκράτες και ΜΚΟ, βλ. Patrick O’Heffernan, «Mass Media Roles in Foreign Policy», στο Doris A. Graber, (ed.), *Media Power in Politics*, Washington: Congressional Quarterly Press, Τρίτη έκδοση, 1994, pp. 325-336.
10. Η διπλωματία της τηλεόρασης είναι η κατάσταση κατά την οποία δημοσιογράφοι αναμειγνύονται απ’ευθείας σε διαπραγματεύσεις που διεξάγονται μέσω τηλεόρασης, ή γίνονται διπλωματικοί εκπρόσωποι. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της διπλωματίας των ΜΜΕ αποτελεί το 1977 η περίπτωση του δημοσιογράφου τους CBS, Walter Cronkite, ο οποίος έλαβε από τον πρόεδρο της Αιγύπτου Anwar al-Sadat, κατά τη διάρκεια τηλεοπτικής συνέντευξης, την υπόσχεση να επισκεφθεί την Ιερουσαλήμ, εάν αυτό θα έδινε ώθηση στην ειρηνευτική διαδικασία. Σε ξεχωριστή συνέντευξη ο Cronkite εξασφάλισε από τον πρόεδρο του Ισραήλ Menachem Begin τη δήλωση ότι ευχαρίστως θα υποδεχόταν το Sadat στο αεροδρόμιο Ben Gurion. Μέσω των αμοιβαίων δεσμεύσεων πραγματοποιήθηκε η ιστορική συνάντηση στο Ισραήλ, βλ. Doris A. Graber, *Mass Media and American Politics*, Washington, D.C.: Congressional Quarterly Press, 1997, pp.349-351. Για τη διπλωματία των Μέσων (Media diplomacy) και τις διαφορές της από τη Δημόσια Διπλωματία (Public Diplomacy) βλ. Eytan Gilboa, «Media Diplomacy. Conceptual Divergence and Applications», *Press/Politics*, Vol. 3, No. 3, p.56-75. Γενικά για τον αυτόνομο ρόλο των ΜΜΕ στις διεθνείς σχέσεις, ως φορέων μηνυμάτων μεταξύ των δρώντων και προς το κοινό βλ. David R. Gergen, «Diplomacy in a Television Age: The Dangers of Teledemocracy», στο Simon Serfaty, (ed.), *The Media and Foreign Policy*, New York: St. Martin’s, 1991, pp.47-63.
 11. Ο Ντέιβιντ Όουεν, διαπραγματευτής της Ε.Ε. για τη Βοσνία, εκφράζει μια αγωνία για το τι θα έγραφαν οι *New York Times*. Η στάση του αυτή μπορεί να ερμηνευθεί ως ένδειξη της επιρροής των ΜΜΕ, αλλά και ως ένδειξη του ότι τα ΜΜΕ λειτουργούν ως μέσο επικοινωνίας μεταξύ των ελίτ, βλ. Ντέιβιντ Όουεν, *Βαλκανική Οδύσσεια*, Αθήνα: Καστανιώτη, 1996, σσ.48-49.
 12. Για την προσέγγιση του καθορισμού της ημερήσιας διάταξης από τα ΜΜΕ (agenda setting) βλ. Bernard C. Cohen, *The Press and Foreign Policy*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1963. Στον Bernard Cohen ανήκει η πατρότητα της περίφημης φράσης «the press may not be successful in telling its readers what to think, but it is stunningly successful in telling its readers what to think about» p.13. Για το agenda setting βλ. επίσης Maxwell E. McCombs και Donald L. Shaw, «The Agenda Setting Approach», στο D.D. Nimmo και K.R. Sanders (eds.), *Handbook of Political Communication*, Beverly Hills, CA: Sage, 1972.
 13. Για τα ζητήματα του priming και framing βλ. Shanto Iyengar και Donald R. Kinder, *News That Matters: Television and American Opinion*, Chicago: University of Chicago Press, 1987. Για το ρόλο της πλαισίωσης σε ζητήματα εξωτερικών σχέσεων βλ. επίσης Doris A. Graber, *Mass Media and American Politics*, Washington, D.C.: Congressional Quarterly Press, 1997, p.356.
 14. Βλ. Brenda M. Seaver, *op. cit.* p.81 και Eytan Gilboa, *op. cit.* pp.58-62.
 15. Για την εκπόνηση της εργασίας αυτής δεν έγινε συστηματική πρωτογενής έρευνα και ανάλυση τύπου. Δειγματοληπτικά μελετήθηκαν ορισμένα άρθρα στον ελληνικό και διεθνή τύπο, που δημοσιεύθηκαν την περίοδο πριν και τις πρώτες εβδομάδες των βομβαρδισμών, κυρίως επειδή τα επιστημονικά άρθρα και η βιβλιογραφία που υπάρχει για τον ρόλο των ΜΜΕ στην επέμβαση στο Κόσοβο, δεν ασχολήθηκαν ιδιαίτερα μ’ αυτά τα ζητήματα, που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στο να ληφθεί η τελική απόφαση της επέμβασης, είτε η ροή της πληροφορίας ήταν από τις κυβερνήσεις προς τα ΜΜΕ, είτε ήταν από τα ΜΜΕ προς τις κυβερνήσεις.
 16. Βλ. William Pfaff, «Turn Kosovo Into an International Protectorate», *International Herald Tribune*, 25 Ιανουαρίου 1999. Εδώ ο συντάκτης υποστηρίζει ότι είναι φυσικό να γίνει και πάλι το ΝΑΤΟ η πολεμική αεροπορία του Απελευθερωτικού Στρατού του Κοσόβου. Άλλωστε και κατά τον πόλεμο της Κροατίας και της Βοσνίας το ΝΑΤΟ δεν έκανε κάτι διαφορετικό. Εκπαίδευσε και εξόπλισε τον κροατικό και βοσνιακό στρατό. Στη Βοσνία μάλιστα έγινε πάλι η πολεμική αεροπορία της βοσνιακής κυβέρνησης, για να τερματίσει τον πόλεμο. Βλ. επίσης του ίδιου «For

- or Against: Six Steps Toward a Kosovo Solution», *International Herald Tribune*, 28 Ιανουαρίου 1999. Για το φόβο απέναντι στο ενδεχόμενο μιας νέας Βοσνίας βλ. και στο Phillip Knightley, *op. cit.* pp.501-02. Ανάμεσα στις αναλύσεις που συνέδεαν την αξιοπιστία του NATO με την επέμβαση υπέρ των Αλβανών στο Κοσσυφοπέδιο, υπήρξαν και άλλες που είδαν με σκεπτικισμό το ενδεχόμενο των αεροπορικών βομβαρδισμών της συνεπαγόμενης ανεξαρτητοποίησης του Κοσόβου, βλ. Jim Hoagland, «In Iraq and Kosovo, the Battle Will be on the Ground», *International Herald Tribune*, 28 Ιανουαρίου 1999.
17. Στο Ράτσακ, αλβανικό χωριό στο νοτιοδυτικά της Πρίστινα βρέθηκαν από τους παρατηρητές του ΟΑΣΕ, στις 15 Ιανουαρίου 1999, 40 πτώματα Αλβανών. Η αλβανική πλευρά υποστήριζε ότι ήταν άμαχοι, ενώ η σερβική υποστήριξε ότι ήταν «τρομοκράτες» που είχαν σκοτωθεί σε συμπλοκές με τις γιουγκοσλαβικές ένοπλες δυνάμεις και των οποίων τα πτώματα είχαν συγκεντρωθεί στο συγκεκριμένο σημείο για να προκαλέσουν εντύπωση στη διεθνή κοινή γνώμη. Για την αμφισβήτηση της σφαγής από τη σερβική πλευρά αλλά και την πεποίθηση ότι το NATO δεν επιθυμεί να αναμειχθεί για άλλη μια φορά στα Βαλκάνια βλ. Guy Dinmore «Serbs launch war of words against US after murders», *Financial Time*, 18 Ιανουαρίου 1999. Για την αμφισβήτηση της σφαγής στο Ράτσακ αλλά και της αξιοπιστίας της αποστολής του ΟΑΣΕ και κυρίως του επικεφαλής της, αμερικανού διπλωμάτη William Walker, βλ. Noam Chomsky, *The New Military Humanism. Lessons from Kosovo*, London: Pluto Press, 1999, pp.40-48 και Diana Johnstone, «Humanitarian War: Making the Crime fit the Punishment», στο Ali Tarik (ed.), *Masters of the Universe? Nato's Balkan Crusade*, London: Verso, 2000, pp.147-170, όπως αναφέρεται στο Στέφανος Πεσμαζόγλου, *Κόσοβο: Η Διττή Ύβρις. Επιτήρηση και Τιμωρία*, Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, 2000, pp.118-126.
 18. Για τη χρήση της σφαγής στο Ράτσακ από το διεθνή τύπο βλ. *International Herald Tribune*, «Kosovo Test for NATO», 21 Ιανουαρίου 1999, p.8. Χρησιμοποιούμε για τις ανάγκες της εργασίας την *International Herald Tribune* διότι διαβάζεται σ' ολόκληρη την Ευρώπη ως εφημερίδα διεθνών ειδήσεων. Βλ. επίσης William Drozdiak, «NATO Holds Urgent Session After Massacre in Kosovo», *International Herald Tribune*, 18 Ιανουαρίου 1999, και Jacky Mamou, «Slaughter in Kosovo Prompts Nothing but Talk», *International Herald Tribune*, 21 Ιανουαρίου 1999 και Guy Dinmore, «Nato to warn Milosevic over Kosovo», *Financial Times*, 18 Ιανουαρίου 1999, και David Buchan, «Calling Milosevic's bluff», *Financial Times*, 20 Ιανουαρίου 1999, και «Kosovo on hold», *The Economist*, (leader), 27 Φεβρουαρίου 1999.
 19. Steven Erlanger, «Massacre in Kosovo Galvanizes Drive for Peace», *International Herald Tribune*, 25 Ιανουαρίου 1999.
 20. Neil King, «NATO Credibility Remains in Balance As Kosovo Peace Talks Resume in Paris», *Wall Street Journal*, 15 Μαρτίου 1999. Για τις συνομιλίες στο Ραμπουγιέ βλ. επίσης, Guy Dinmore, «US strategy on Kosovo is undermined», *Financial Times*, 24 Φεβρουαρίου 1999 και William Pfaff, «The West at Cross-Purposes on Embattled Kosovo», *International Herald Tribune*, 25 Φεβρουαρίου 1999 και Craig R. Whitney, «The Moment of Truth' Is Near, Serbs Are Told», *International Herald Tribune*, 17 Μαρτίου 1999 και Thomas L. Friedman, «Washington Needs to Find a Better Solution for Kosovo», *International Herald Tribune*, 31 Μαρτίου 1999.
 21. Craig R. Whitney, «NATO Gives Serbs a Final Warning», *International Herald Tribune*, 18 Μαρτίου 1999, και Peter Finn, «Serbs Seen Preparing Big Military Push», *International Herald Tribune*, 18 Μαρτίου 1999, και Craig R. Whitney, «Kosovo Intransigence Tests NATO's Credibility», *International Herald Tribune*, 1 Μαρτίου 1999. Στο άρθρο αυτό δίνεται και πάλι έμφαση στην αξιοπιστία του NATO. Για τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Σέρβων μετά την έναρξη των βομβαρδισμών βλ. Stefan Wagstyl, «Serb aggression helps KLA to win hearts and minds», *Financial Times*, 10 Απριλίου 1999 και Joshua Hammer, «A Family's Terrifying Odyssey», *Newsweek*, 19 Απριλίου 1999, pp.30-32. Λίγο πριν την έναρξη των βομβαρδισμών ορισμένα δημοσιεύματα υπενθύμισαν στην κοινή γνώμη τη σφαγή στο Ράτσακ, βλ. R. Jeffrey Smith, «40 in Kosovo Were Victims Of Massacre, Study Finds», *International Herald Tribune*, 18 Μαρτίου 1999.
 22. Βλ. «The mixed feelings of Europeans», *The Economist*, 17 Απριλίου 1999, p.35-39.
 23. Χαρακτηριστικά, για τη Γαλλία παραθέτει ο συντάκτης δήλωση του Bruno Megret, μέλους

- του ακροδεξιού Εθνικού Μετώπου, ο οποίος δηλώνει ότι οι κκ. Σιράκ και Ζοσπέν συμπεριφέρονται ως «σκυλάκια του καναπέ» του προέδρου Κλίντον. Αντίστοιχα ο Arlette Laguiller, ηγέτης του τροτσκιστικού κόμματος καταδικάζει τον πόλεμο ως μια «ποταπή πράξη του αμερικανικού ιμπεριαλισμού». Η εφημερίδα του κομμουνιστικού κόμματος *L'Humanite* κυκλοφόρησε με τον πρωτοσέλιδο τίτλο «NATO go home». Το ίδιο όμως συμβαίνει και στην Ιταλία. Ενώ η κυβέρνηση και το μεγαλύτερο μέρος της αντιπολίτευσης στηρίζουν την επιχείρηση του NATO, οι «συνήθεις ύποπτοι» (the usual suspects), οι Ενωμένοι Κομμουνιστές, το μεγαλύτερο ως το 1990 και το «πιο δογματικό», όπως το χαρακτηρίζει ο *Economist* κομμουνιστικό κόμμα της Δύσης θορυβωδώς αντιτάχθηκαν στην επέμβαση. Ο συντάκτης δεν παραλείπει να σημειώσει ότι και στις δύο περιπτώσεις, Γαλλίας και Ιταλίας, τα κομμουνιστικά κόμματα μετείχαν στην κυβέρνηση όταν αποφασίστηκαν οι βομβαρδισμοί και ενώ ως κόμματα αντιτάχθηκαν στην επέμβαση, οι υπουργοί τους, ως μέλη της κυβέρνησης ψήφισαν υπέρ της νατοϊκής επιχείρησης. Επιπλέον, ειδικά για τον ηγέτη του ιταλικού κομμουνιστικού κόμματος, Armando Cossutta, ο συντάκτης του άρθρου δεν παραλείπει να θυμίσει στον αναγνώστη ότι ενώ είχε ταχθεί υπέρ των σοβιετικών επεμβάσεων στην Ουγγαρία το 1956 και την Τσεχοσλοβακία το 1968, τώρα έσπευσε στο Βελιγράδι για να διαπραγματευθεί με τον παλιό του σύντροφο (with his old comrade), Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς. Στην ίδια γραμμή, κατά της επέμβασης, κινήθηκε προς έκπληξη όλων και η Λέγκα του Βορρά. Στην Ελλάδα διαπιστώνεται το ίδιο μοτίβο. Το κόμμα που είναι στην εξουσία στηρίζει το NATO. Αντίθετα το ΚΚΕ, που παραμένει έντονα αντι-αμερικανικό οργανώνει βίαιες διαδηλώσεις έξω από τις δυτικές πρεσβείες στην Αθήνα. Το σύνθημα Αμερικανοί-Εγκληματίες κυριαρχεί. Πρωταγωνιστικό ρόλο στον αγώνα υπέρ των Σέρβων στην Ελλάδα παίζει και η Εκκλησία. Βλ. «The mixed feelings of Europeans» *op. cit.* pp. 35-36.
24. Εκτός από τα παραδείγματα που φέρνει ο *Economist* και παρουσιάζονται στην υποσημείωση αρ.24, μπορεί κανείς να βρει κυρίως στο διαδίκτυο αλλά σε περιοδικά πολιτικής ανάλυσης, αριστερού κυρίως προσανατολισμού, σειρά δημοσιευμάτων που αντιτίθενται στην επέμβαση στη Γιουγκοσλαβία και στέκονται κριτικά απέναντι στην επιχειρηματολογία του NATO και των δυτικών χωρών. Βλ. ενδεικτικά, Bernd Reinhardt, «The Austrian writer Peter Handke, European public opinion, and the war in Yugoslavia», 11 Αυγούστου 1999 στον ιστοχώρο World Socialist Web Site [<http://www.wsws.org>]. Στον ίδιο ιστοχώρο μπορεί κανείς να διαβάσει τα εξής άρθρα: Peter Schwartz, «Operation Horseshoe» – propaganda and reality. How NATO propaganda misled the public», 29 Ιουλίου 1999, Barry Grey, «Some cracks in the media propaganda front: reports of glossy exaggerated atrocity stories in Kosovo», 6 Ιουλίου 1999. Στον ιστοχώρο του TFT βλ. John Pilger, «Nothing in my 30 Years of Reporting Wars Compares with the Present Propaganda Dressed as Journalism», 12 Ιουλίου 1999, [<http://www.transnational.org/features/nothingcompares.html>]. Βλ. επίσης Edward S. Herman & David Peterson, «The NATO-Media Lie Machine. "Genocide" in Kosovo?», *Z Magazine*, Μάιος 2000, pp.28-32 και Νίκου Παπανικολάου, «Παραπληροφόρηση και Προπαγάνδα. Τα παρασκήνια ενός άγνωστου πολέμου», *Πολιτικά Θέματα*, αρ. 1188, 9 Απριλίου 1999, σ.σ.25-27. Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι μετά τα επεισόδια που συνέβησαν στο κόμμα των Πρασίνων στη Γερμανία, η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Πρασίνων εξέδωσε ανακοίνωση στις 28 Απριλίου 1999, σύμφωνα με την οποία στηρίζει την επέμβαση του NATO στο Κόσοβο.
25. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο *Economist* για τη στάση της ελληνικής κυβέρνησης: «Αν και οι περισσότεροι Σοσιαλιστές αισθάνονται οργή για τον βομβαρδισμό της Γιουγκοσλαβία και εναγωνίως αναζητούν πολιτική λύση για το Κόσοβο, έχουν καταδικάσει την εθνική εκκαθάριση των Σέρβων εις βάρος των Αλβανών εκεί. Ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, φίλος του πρώην πρωθυπουργού της Ελλάδας, δεν μπορεί πλέον να υπολογίζει στη συμπαράσταση της Αθήνας», βλ. «The mixed feelings of Europeans» *op. cit.* p. 36.
26. Philip Everts, «Public Opinion after the Cold War. A Paradigm Shift», στο Brigitte L. Nacos –Robert Y. Shapiro– Pierangelo Isernia (eds), *Decision Making in a Glass House. Mass Media, Public Opinion, and American and European Foreign Policy in the 21st Century*, Lanham: Rowman & Littlefield INC, 2000, pp.186-187 και 191-193. Το ίδιο άρθρο μας πληροφορεί ότι η ολλανδική κοινή γνώμη θεωρεί ότι ο πρωταρχικός στόχος των ενόπλων δυνάμεων της

- χώρας πρέπει να είναι η διαχείριση κρίσεων και η διενέργεια ανθρωπιστικών επεμβάσεων. Η εθνική άμυνα έρχεται τρίτη ως στόχος που πρέπει να υπηρετούν οι εθνικές ένοπλες δυνάμεις, βλ. *ibid* pp.185-186.
27. Στο σημείο αυτό μπορεί να γίνει περισσότερο ευδιάκριτη η διαφορά μεταξύ ΜΜΕ, κοινής γνώμης και προσλαμβανόμενης κοινής γνώμης. Ενώ οι έρευνες που παρουσιάστηκαν στο ειδικό αφιέρωμα της επιθεώρησης *European Journal of Communication*, του Σεπτεμβρίου 2000 για τα ΜΜΕ και το Κοσσυφοπέδιο, εξετάστηκε κυρίως το ερώτημα αν τα ΜΜΕ κατόρθωσαν να επηρεάσουν την πολιτική προς την κατεύθυνση των χειραίων επιχειρήσεων. Σε άρθρο όμως του Ole Holsti διαβάζουμε την άποψη ότι ακριβώς η κοινή γνώμη, ή η προσλαμβανόμενη κοινή γνώμη, αποτέλεσε εμπόδιο στο να πραγματοποιηθεί χειραία επέμβαση για να σταματήσουν οι εθνικές εκκαθαρίσεις στο Κόσοβο, καθώς το κοινό των δυτικών χωρών δεν θα μπορούσε να ανεχθεί θύματα από την επέμβαση. Πρόκειται για το γνωστό *body-bag syndrome*, βλ. Ole R. Holsti, «Public Attitudes after the Cold War», στο Brigitte L. Nacos, –Robert Y. Shapiro–, Pierangelo Isernia (eds), *op. cit.* pp. 211-214-217.
 28. Rossella Savarese, «'Infosuasion' in European Newspapers. A Case Study on the War in Kosovo», *European Journal of Communication*, vol. 15, No. 3, 2000, pp.363-381.
 29. Stig A. Nohrstedt Sophia Kaitatzi-Whitlock Rune Ottosen και Kristina Riegert, «From the Persian Gulf to Kosovo – War Journalism and Propaganda», *European Journal of Communication*, vol. 15, No. 3, pp. 383-404.
 30. Rossella Savarese, *op. cit.*, p. 370, και Martin Shaw, «Media and Public Sphere without Borders? News Coverage and Power from Kurdistan to Kosovo», στο Brigitte L. Nacos –Robert Y. Shapiro– Pierangelo Isernia, (eds), *Decision making in a Glass House. Mass Media, Public Opinion, and American and European Foreign Policy in the 21st Century*, *op. cit.*, pp. 39-40.
 31. Piers Robinson, «The Policy-Media Interaction Model: Measuring Media Power During Humanitarian Crisis», *Journal of Peace Research*, vol. 37, No. 5, 2000, pp. 614-15 και του ίδιου «Research Note: The News Media and Intervention. Triggering the Use of Air Power During Humanitarian Crises», *European Journal of Communication*, vol. 15, No. 3, pp. 405-414. Για τη μελέτη της επιρροής των ΜΜΕ στην εξωτερική πολιτική μέσω της κοινής γνώμης, διεξήχθησαν πολλές έρευνες, οι οποίες κατέδειξαν την πολυπλοκότητα του φαινομένου. Η επιρροή που ασκούν τα ΜΜΕ θεωρήθηκε συνάρτηση α) του σταδίου στο οποίο βρίσκεται η διαδικασία λήψης αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής, β) του είδους του ζητήματος, γ) του πλαισίου της απόφασης και δ) των απόψεων των ελίτ σχετικά με το ρόλο της κοινής γνώμης.
 32. Βλ. Lance W. Bennett, «Toward a Theory of Press-State Relations in the United States», *Journal of Communication*, vol. 40, No. 2, 1990, pp.103-125, και Daniel Hallin, *The Uncensored War*, New York, Oxford University Press, 1986, και Jonathan Mermin, *Debating War and Peace*, Princeton: Princeton University Press, 1999.
 33. Piers Robinson, *op. cit.*, pp. 617-631.
 34. Το υλικό που συγκεντρώθηκε για την έρευνα προήλθε από δύο υπο-περιόδους: άρθρα που δημοσιεύθηκαν την εβδομάδα πριν την έναρξη των βομβαρδισμών και άρθρα που δημοσιεύθηκαν την πρώτη εβδομάδα μετά την έναρξη των βομβαρδισμών. Πρέπει να σημειωθεί ότι από την πρώτη περίοδο ανλήθηκαν 179 δημοσιεύματα ή το 20% του συνόλου, ενώ από τη δεύτερη περίοδο 718 δημοσιεύματα. Η υπόθεση της έρευνας ήταν ότι οι εφημερίδες που μελετήθηκαν χρησιμοποιούν τη «λογική των μέσων» (*media logic*), την αντιγραφή δηλαδή των χαρακτηριστικών της τηλεόρασης από τις εφημερίδες και την προσπάθεια συναισθηματικής εμπλοκής του αναγνώστη καθώς και τη χρήση «πειστικής επικοινωνίας», (*persuasive communication, infosuasion*). Βλ. Rossella Savarese, *op. cit.*, pp. 363-381.
 35. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τις τρεις πρώτες μέρες των βομβαρδισμών. Το δείγμα ήταν μια μεγάλη εφημερίδα από τις χώρες: Ελλάδα, Ηνωμένο Βασίλειο, Νορβηγία, Σουηδία. Συγκεκριμένα μελετήθηκαν οι εφημερίδες *Ta Néa*, *Aftenposten* (Νορβηγία), *The Daily Telegraph* (H.B.), και *Dagens Nyheter* (Σουηδία), βλ. Stig A. Nohrstedt, –Sophia Kaitatzi-Whitlock–, Rune Ottosen και Kristina Riegert *op. cit.*, pp. 383-404.

36. Σύμφωνα με τον Robert Fisk, ανταποκριτή της *Independent*, ο πόλεμος αυτός καλύφθηκε από δύο είδη δημοσιογράφων, το πρώτο «είδος» τυφλά παρακολουθούσε τις ανακοινώσεις του NATO και το δεύτερο είχε πείσει τον εαυτό του για το δίκαιο του πολέμου. Ο ίδιος ο Fisk προτίμησε να πάει στο Βελιγράδι ως ανταποκριτής και να παρακολουθεί τις εξελίξεις από εκεί. Αντιμέτωπος μάλιστα την αγανάκτηση των συναδέλφων του όταν αναγνώρισε θραύσματα βομβών του NATO στο σημείο που είχε χτυπηθεί κομβίο προσφύγων, βλ. Phillip Knightley, *op. cit.*, p.505-506.
37. Σύμφωνα με τις περισσότερες μελέτες σε περίπτωση κρίσης στην εξωτερική πολιτική οι δημοσιογράφοι τείνουν να αναπαράγουν τις απόψεις τις κυβέρνησής τους. Αυτό συμβαίνει όχι μόνο επειδή υπάρχει η επιθυμία του κάθε δημοσιογράφου να βοηθήσει τη χώρα του, αλλά και γιατί η πλειοψηφία των πηγών σε τέτοιες περιπτώσεις είναι κυβερνητικές πηγές. Βλ. Doris A. Graber, (ed), *op. cit.*, pp. 361-363, και John Zaller-Dennis Chiu, «Government's Little Helper. U.S. Press Coverage of Foreign Policy Crises, 1946-1999», στο Brigitte L. Nacos, –Robert Y. Shapiro–, Pierangelo Isernia *op. cit.*, pp.61-84. Για τις αυξημένες δυνατότητες που διαθέτει σήμερα ο πρόεδρος των ΗΠΑ και κατ'επέκταση η κυβέρνηση να επηρεάζει την κοινή γνώμη βλ. Robert Y. Shapiro-Lawrence R. Jacobs, «Who Leads and Who Follows? U.S. Presidents, Public Opinion, and Foreign Policy», στο Brigitte L. Nacos, –Robert Y. Shapiro–, Pierangelo Isernia *op. cit.*, pp. 223-245.
38. Phillip Knightley, *op. cit.*, p. 505.
39. Ο συνταγματάρχης P.J. Crowley, εκπρόσωπος του Αμερικανικού Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας δήλωσε ότι η επικοινωνιακή στρατηγική πρέπει να σχεδιαστεί με την ίδια προσοχή που θα σχεδιαστεί η στρατιωτική στρατηγική. Τα κύρια στοιχεία της επικοινωνιακής πολιτικής του NATO, ήταν ο έλεγχος των πηγών και η οργάνωση πολλών επίσημων ενημερώσεων, ώστε η ατζέντα του πολέμου να καθορίζεται από το NATO, η χρήση εικόνων video για ενίσχυση της αξιοπιστίας, η διοχέτευση άρθρων γραμμένων από ειδικούς, βλ. Phillip Knightley, *op. cit.*, p. 502-505.
40. Η πίεση από τα MME στις χώρες του NATO να δημοσιοποιηθούν ιστορίες φρικαλεοτήτων από το Κόσοβο ήταν έντονη. Το NATO χρειαζόταν αποδείξεις εθνικών εκκαθαρίσεων και σερβικών φρικαλεοτήτων για να πείσει τη συμμαχία για την ηθική αναγκαιότητα του ανθρωπιστικού πολέμου. Γι'αυτό κάθε έγκλημα που μπορούσε να αποδοθεί στους Σέρβους, χρησιμοποιήθηκε για να τους δαιμονοποιήσει. Το πρόβλημα όμως ήταν ότι ενώ πολλές ιστορίες φρικαλεοτήτων ήταν αληθινές, άλλες ήταν ψευδείς. Έτσι, ήταν η κοσοβαρική προπαγάνδα που αναμεταδόθηκε από τους συμμάχους. Βλ. Phillip Knightley, *op. cit.*, p. 508.
41. Στο σχεδιασμό της επικοινωνιακής πολιτικής του πολέμου στο Κόσοβο, πρωταγωνιστικό ρόλο φαίνεται ότι έπαιξε ο σύμβουλος επικοινωνίας του προέδρου Μπλερ, Αλαστάιρ Κάμπελ (Alastair Campbell). Μετά το χτύπημα σε κομβίο προσφύγων στη Τζακοβίτσα, η συμβουλή του Άλασταιρ Κάμπελ για οποιοδήποτε λάθος έκανε το NATO, να μην το αρνείται αλλά να τοποθετεί την ευθύνη στο Μιλόσεβιτς, βλ. Phillip Knightley, *op. cit.*, pp. 509-10, 512-13. Για τον ιδιαίτερο ρόλο του Άλασταιρ Κάμπελ βλ. επίσης Rhiannon Vickers, «The Kosovo Campaign Political Communications, the Battle for Public Opinion and Foreign Policy», *Columbia International Affairs Online*, Νοέμβριος 2000, [<http://www.ciaonet.org/isa/vir01>]
42. Για την απάντηση του Simpson στις επιθέσεις εναντίον του βλ. τη συνέντευξη που έδωσε στον John Dugdale, «Sticks and stones», *The Guardian*, 21 Ιουνίου 1999.
43. Philip M. Taylor, «Introduction», *European Journal of Communication*, vol. 15, No. 3, Σεπτέμβριος 2000, pp.293-297. Πρόκειται για την εισαγωγή στο αφιέρωμα της επιθεώρησης στη στάση των MME έναντι της επέμβασης στο Κόσοβο.
44. Μενέλαου Γκιβαλου, «Η στάση της ελληνικής κοινής γνώμης απέναντι στους βομβαρδισμούς του NATO στη νέα Γιουγκοσλαβία», στο Χριστόφορος Βερναρδάκης (επιμ.), *Η κοινή γνώμη στην Ελλάδα. Έρευνες-Δημοσκοπήσεις 2001*, Ινστιτούτο V-Project Research Consulting, Αθήνα/Νέα Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, 2000, σσ. 81-113. Αξίζει να σημειωθεί ότι μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων εκφράστηκε θετικά στα ερωτήματα για παροχή βοήθειας ή εθελοντικής εργασίας στο ενδεχόμενο ενός κύματος προσφύγων στην Ελλάδα.
45. Για την επίκληση της ηθικής, την «επιλεκτική ηθική αγανάκτηση» και το μείγμα «δικαιολο-

- γημένης οργής και ιδιοτελούς αμνησίας στην Ελλάδα και γενικά για μια φιλοσοφική προσέγγιση της στάσης των ελληνικών ΜΜΕ έναντι του πολέμου του Κοσόβου, βλ. Γιώργος Γιαννουλόπουλος, «Σώζεις τα φαινόμενα: Ο πόλεμος στο Κόσοβο και τα ελληνικά ΜΜΕ», *Σύγχρονα Θέματα*, Περίοδος Β', Τόμος 21ος, τχ.71-72, Δεκέμβριος 1999, σσ.26-28.
46. Χριστόδουλος Κ. Γιαλλουρίδης - Βιβή Δ. Κεφαλά, *Κόσοβο: Η εικόνα του πολέμου. Όψεις σύγχρονου милитарιστικού ανθρωπισμού*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2001. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε τρεις περιόδους : 22-26/03/1999, 15-18/04/1999 και 16-20/05/1999. Στόχος της ήταν η διερεύνηση της στάσης του ελληνικού τύπου έναντι των βομβαρδισμών της Γιουγκοσλαβίας. Μελετήθηκαν οι εφημερίδες: *Καθημερινή*, *Το Βήμα*, *Ελευθεροτυπία* και *Ελεύθερος Τύπος*,
 47. Νικόλας Βουλέλης, «Βαλκανικές Εξελίξεις και ελληνικά ΜΜΕ: Άγνοια, εθνικιστικά στερεότυπα και παραπλάνηση», *Ανασκόπηση Αμυντικής & Εξωτερικής Πολιτικής 2001*, σσ.183-192.
 48. Χρήστου Γιανναρά, «Τα «φώτα» του τρόμου», *Η Καθημερινή*, 28 Μαρτίου 1999.
 49. Ο συγγραφέας εκφράζει τον προβληματισμό τους για τον πολιτισμό της Δύσης, που γέννησε τον ναζισμό και τώρα το NATO, διαβάζουμε: «Οι λαοί στις παρυφές της Εσπερίας ζουν με το όραμα της Δύσης, αλλά κάθε τόσο, ένα εφιαλτικό γέννημα ες Εσπερίας, έρχεται να απειλήσει με εξανδραποδισμό την ανθρωπότητα». Σήμερα αυτό ενσαρκώνεται στο «υπερκράτος» του NATO, βλ. Χρήστου Γιανναρά... ό.π.
 50. Λόγω της μεγάλης δυσπιστίας απέναντι στη Δύση, οι Έλληνες δυσκολεύτηκαν να προσαρμοστούν στη μεταψυχροπολεμική αρχή της υποχώρησης της εθνικής κυριαρχίας έναντι των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Βλ. Keith Brown και Dimitrios Theodossopoulos, «The performance of anxiety. Greek narratives of war in Kosovo», *Anthropology Today*, Vol. 16, No.1, February 2000, pp.3-8.
 51. Συνομιλία της γράφουσας με το δημοσιογράφο, κ. Τάκη Μίχα, συντάκτη της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία*, στις 7 Φεβρουαρίου 2002. Ο κ. Μίχας χαρακτήρισε μεταξύ άλλων, απαράδεκτο τον τρόπο που οι Έλληνες δημοσιογράφοι χρησιμοποιούν το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο όταν αναφέρονται σε ενέργειες της ελληνικής κυβέρνησης στα λεγόμενα εθνικά θέματα Για μια συνολική ερμηνεία της διαφορετικότητας της Ελληνικής κοινής γνώμης αλλά και γενικότερα του ελληνικού πολιτικού συστήματος Βλ. Takis Michas, *Unholy Alliance. Greece and Milosevic's Serbia*. College Station: Texas A and M University Press, 2002. Κεφάλαιο 9, pp. 131-139.
 52. Συγκεκριμένα ο κ. Μίχας είπε ότι η εθνική εκκαθάριση δεν συγκλονίζει τόσο τους Έλληνες, όσο τους άλλους λαούς, διότι εκλαμβάνουν οι Έλληνες άλλες εθνότητες ως απειλή για το ελληνικό έθνος.
 53. Συγκεκριμένα για το Κόσοβο ο κ. Τάκης Μίχας αναφέρθηκε σε καταγγελία του δημοσιογράφου Χρήστου Τελλίδη στην ΠΟΕΣΥ, σύμφωνα με την οποία όταν οι Έλληνες ανταποκριτές στο Κόσοβο, έστελναν ανταποκρίσεις για την έναρξη των νατοϊκών βομβαρδισμών στην Πρίστινα, στην πραγματικότητα επρόκειτο για ανατινάξεις κοσοβαρικών ΜΜΕ από τις σερβικές δυνάμεις. Επιπλέον επί μια εβδομάδα τα ελληνικά ΜΜΕ μετέδιδαν εικόνες από τη σερβική τηλεόραση, χωρίς αυτό να αναφέρεται πουθενά.
 54. Συζήτηση της γράφουσας με τον κ. Γιώργο Καπόπουλο, διευθυντή τότε των διεθνών ειδήσεων της εφημερίδας *Η Καθημερινή*, στις 3 Μαΐου 2001. Στο ζήτημα της επιρροής της κυβέρνησης ο κ. Τάκης Μίχας αναφέρθηκε στα λεγόμενα εθνικά θέματα και τον τρόπο που οι Έλληνες δημοσιογράφοι ταυτίζονται με την ελληνική κυβέρνηση όταν αναφέρονται σ' αυτά. Η περίπτωση όμως του Κοσόβου έδειξε ότι το τι θεωρείται εθνικό συμφέρον δεν ελέγχεται πάντα από την κυβέρνηση. Συχνά οι προσωπικές απόψεις του δημοσιογράφου υπερισχύουν.